

УДК 37:316.74-047.37(477)

НАУКОВЕ СПРЯМУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОЛЕТКУЛЬТІВСЬКИХ УСТАНОВ (ГУРТОК, СТУДІЯ, РОБОЧИЙ КЛУБ, ПРОЛЕТАРСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ)

Оксана Кравченко

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
вул. Садова, 2, Умань, Черкаська обл., Україна, 20300*

Досліджено наукове спрямування пролеткультівських установ у контексті освітньо-просвітницької та культуротворчої діяльності. З'ясовано, що методологічною основою творення нової пролетарської культури була наука, яку обґрунтовували теоретики Пролеткульту. Визначено, що важливе місце у мережі освітніх установ належало робочим клубам, при яких діяв громадсько-науковий гурток. Серед форм роботи Пролеткульту освітнього спрямування були студії, які поряд з клубами набули поширення і популярності. Виявлено, що у студіях викладали основи природознавства, методи наукового мислення, основи політичної грамоти, історію матеріального побуту і форм мистецтва. Студійна робота проводилася за чотирма напрямками: театральний, музичний, літературний, образотворчого мистецтва. Головна мета наукового спрямування Пролеткульту – створення пролетарського університету.

Ключові слова: освіта, культура, Пролеткульт, гурток, клуб, студія, пролетарський університет.

У 2017 р. виповниться 100 років з часу утворення Пролеткульту. Хоча проіснував лише 15 років, проте вніс значний внесок в історію педагогіки, проте у вітчизняній науці ще не став предметом всебічного дослідження. Водночас, явище Пролеткульту є міждисциплінарним, оскільки виникло на перетині філософії, соціології, культурології, педагогіки, літературознавства, мистецтвознавства, що визначає перспективні напрями його дослідження. Саме вивчення освітньо-просвітницької та культуротворчої діяльності Пролеткульту дасть змогу доповнити історико-педагогічні знання новими відомостями з питань теорії та практики освітньої діяльності в умовах суспільних зрушень та розбудови нової держави.

Актуалізацію дослідження історії Пролеткульту, що став генератором інноваційних освітніх ідей свого часу, розглядаємо як потребу вивчення своєрідного досвіду становлення шкільної і позашкільної теорії та практики.

Стаття присвячена аналізу останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та виділеню невирішених раніше частин загальної проблеми. На теренах вітчизняної історико-педагогічної

науки історію вивчення діяльності Пролеткульту як педагогічного явища вперше дослідила акад. О. Сухомлинська в “Енциклопедії освіти” (2009) вміщена в стаття про діяльність цієї організації [3, с. 719].

Крім того, досліджуючи феномен “радянська педагогіка”, Ольга Василівна акцентувала увагу на тому, що незаповненою нішою залишається освітньо-просвітницька діяльність Пролеткульту: “Пролеткульт однозначно негативно оцінювався радянською історіографічною наукою, і сьогодні він залишається об’єктивно не оціненим. Історико-педагогічна наука взагалі не надавала й не надає уваги цьому непересічному явищу в історії розвитку радянської школи. Ідеологія Пролеткульту здійснила великий вплив на радянську шкільну естетику, розбудову всього шкільного життя. Не називаючись пролеткультівською, вона ввійшла в позакласну й позашкільну роботу, в клуби, будинки культури, театральні студії як основа нової ідеології, нового світовідчуття. Пролеткультівська естетика і нині залишається в шкільній культурі (стінгазета, графіки, гімнастика (піраміди), новий театр, хода містом (селом) на свята тощо) [9].

Мета статті – з’ясувати наукове спрямування пролеткультівських установ (гурток, студія, робочий клуб, пролетарський університет) у контексті освітньо-просвітницької та культуротворчої діяльності.

Напередодні жовтневої революції з ініціативи А. Луначарського була скликана Перша петроградська конференція пролетарських культурно-просвітницьких організацій, яка відбувалася 16, 17 і 19 жовтня 1917 р. Вона і поклала початок Пролеткульту. На конференції створили Центральний комітет пролетарських культурно-просвітницьких організацій Петрограда, обравши його головою А. Луначарського.

Під час конференції багато уваги приділяли політичному і духовному вихованню робітників, розвитку їхньої творчої ініціативи і просвіті. У резолюції конференції, запропонованій А. Луначарським, були окреслені загальні завдання будівництва пролетарської культури: “1. Конференція підкреслює, що культурно-просвітницький рух повинен займати місце в загальному культурному розвитку поряд з політикою, професійним рухом і кооперацією. 2. Культурно-просвітницький рух пролетаріату повинен бути проникнутий бойовим соціалістичним духом і метою його є – озброїти робітничий клас знаннями, формувати його почуття за допомогою мистецтва, для посилення у титанічній боротьбі за новий суспільний лад” [7, с. 2–3]. Зокрема, 28 листопада 1917 р. обране конференцією виконавче бюро постановило: “Називати Центральний комітет петроградських пролетарських культурно-просвітницьких організацій скорочено Пролеткульт” [7, с. 85].

Передумовами виникнення пролетарських культурно-просвітницьких організацій (Пролеткульту) визначено: *суспільно-політичні* (поширення соціалістичних ідей; революційні перетворення початку ХХ ст.; висока

революційна активність робітників та зростання їхньої політичної свідомості; надання особливої ролі робітникам у суспільних трансформаціях; поширення ідей необхідності створення особливої культури робітничого класу як підґрунтя нового соціалістичного будівництва); *соціально-економічні* (активізація процесів індустріалізації і створення техногенного суспільства; бурхливий розвиток промисловості; збільшення чисельності робітничого класу; тяжке економічне становище робітників; недотримання основних прав і свобод робітників); *освітньо-культурні* (низький рівень грамотності робітників; активізація освітніх процесів, зумовлених бурхливим розвитком науки та техніки; романтичне сприйняття жовтневої революції та впевненість у звершенні світової революції; нівелювання національної культури та відрив робітника від сільського населення; необхідність просвітницької діяльності з метою розширення світогляду робітничого класу та поширення соціалістичних ідей; виникнення ідей створення “особливої” пролетарської філософії, науки, мистецтва, творчості).

Офіційне оформлення Пролеткульту в Україні розпочалося дещо пізніше, ніж в радянській Росії, а саме на початку 1919 р., що пов'язано з громадянською війною та складними суспільними перетвореннями протягом 1917–1919 рр. Адже в цей час країна звільнилася від великодержавницького свавілля і гостро поставало питання самостійності нації у політичному значенні. На теренах України розгорнулася національно-визвольна боротьба, ідеологічні підвалини якої були дещо відмінні від класових підходів щодо соціалістичного будівництва. Водночас, соціалістичні постулати були надзвичайно популярними серед громадськості, а розвиток промисловості підсилював соціальне значення окремого класу пролетаріату. Відтак концепція пролетарської культури мала своїх прихильників і сподвижників на українських землях.

Особливістю українського пролеткультівського руху було те, що більшість робітників були російськомовними. Серед керівників українського Пролеткульту виокремилися дві групи: проросійська та проукраїнська. Це безпосередньо позначалося на спрямуванні пролетарської творчості, і зумовило протистояння з приводу застосування української чи російської мови.

Незважаючи на це, з початку виникнення Пролеткульту на українських землях спостерігався швидкий кількісний ріст пролетарських культурно-просвітницьких організацій. Організації виникали стихійно, з ініціативи знизу, були результатом оформлення творчої активності самих мас. Як повідомляла у січні 1919 р. газета “Известия ВЦИК”, “в провінції зараз повсюдно організуються “Пролеткульти”. Потреба у них велика” [4]. Пролеткульти створювалися і діяли у Києві, Харкові, Одесі, Миколаєві, Дніпропетровську, Кіровограді, Житомирі, Кременчузі, Черкасах, Чернігові,

Умані, Маріуполі та ін. Зокрема, з Кременчука до редакції журналу “Пролетарська культура” писали: “І народився пролеткульт, або культура пролетаріїв – бідняків, Молодий Пролекульт. Тільки з рік налічує свого життя. А як росте. Як у казці. Не днями, а годинами” [8].

Засадницька програма Пролеткульту передбачала широку освітньо-просвітницьку та культуротворчу діяльність як передумову та основу створення нової світоглядної парадигми окремого класу – пролетаріату. Методологічною основою творення нової пролетарської культури була наука, яку обґрунтовували теоретики Пролеткульту. У нових суспільно-політичних умовах вирішувалися її завдання: перегляд її змісту згідно з пролетарським поглядом, створення нової організації як для її розробки, так і поширення у пролетарських масах. Перегляд науки за змістом передбачав знищити її відрив від колективно-трудової основи та вироблення всезагальної організаційної науки як найвищого рівня усіх галузей знань [1].

“Пролетарська культура” в концепції теоретиків Пролеткульту – широке, багатовимірне явище, яке вбирає в себе не тільки художню, мистецьку творчість через створення пролетарської поезії, живопису, театру, музики тощо, а й появу освітніх і наукових установ, які поширювали б серед пролетаріату соціалістичні знання, систематизували їх здобували нові та сприяли соціальному і культурному утвердженню робітничого класу.

У програмі пролетарської культури особливого значення надавали виробленню науки окремого класу – пролетаріату. Саме робітничий клас вважали суб’єктом суспільних перетворень, провідником соціалістичної революції. Пролетаріат повинен виробити і володіти науковими знаннями, що ґрунтувалися б на класовому і марксистському підходах. Це стало б важливим засобом організації сил для соціалістичного будівництва держави: “Робітничому класу потрібна наука пролетарська. А це означає: наука, сприйнята, зрозуміла і викладена з його життєвих завдань, наука, що організовує його з класового погляду, здатна керувати використанням його сили для боротьби, перемоги і здійснення соціального ідеалу” [1, с. 208].

Серед основних завдань Пролеткульту – широка просвіта робітничого населення, набуття йому знань, що відповідають вимогам часу, як передумова і процес творення пролетарської культури. Ще під час Першої конференції пролетарських культурно-просвітницьких організацій у доповідях звучало: “Наше завдання – дати класу цілісне виховання, що достеменно направляє колективну волю і мислення” [7, с. 21]. За допомогою освітньо-просвітницької діяльності відбувається засвоєння загальнонародського досвіду культурного розвитку, критичне його осмислення з класового погляду, а за допомогою культуротворчої – надання нового змісту і значення. Освітньо-просвітницьку роботу проводили через організовані робочі клуби,

бібліотеки, читальні, школи грамотності для дорослих, пролетарські університети та ін.

Важливе місце у мережі освітніх установ Пролеткульту належало *робочим клубам*. Гармонійний всебічний розвиток його членів в умовах пролетарського будівництва – загальна мета робочого клубу, що визначала завдання: політико-просвітницька і пропагандистська робота; розвиток нових форм пролетарської громадянськості – колективізму; створення елементів нового побуту; розвиток творчої самодіяльності робітників. Такі завдання щодо діяльності робочого клубу пролеткультівці записали і в Статут: “Робочий клуб об’єднує усю творчу працю створення пролетарської культури, сприяє розумовому і суспільному розвитку своїх членів і слугує для них місцем відпочинку та розваг” [6].

При клубах діяв *громадсько-науковий гурток*, який являв собою основний підрозділ клубу та реалізовував важливе завдання – формування свідомого пролетаря із звичайного робітника, навчання самостійно вирішувати питання, які постають перед ним.

Завдання гуртка передбачало: теоретичне вивчення предметів, які дають змогу засвоїти основи наукового соціалізму, теорії класової боротьби, а також низку теоретичних знань, що сприяють формуванню класової свідомості пролетаріату, формуванню навичок самостійно орієнтуватися у політичному та економічному житті на загальнодержавному та місцевому рівнях; розвиток потенційних можливостей членів гуртка свідомо ставитися до явищ оточуючого громадського життя.

Громадсько-науковий гурток передбачав вивчення тогочасного суспільно-економічного становища, зокрема, особливу увагу в цьому контексті зосереджували на єдності теорії з практикою, що безпосередньо впливало б на формування свідомої поведінки членів гуртка та їхнє ставлення до явищ, з якими робітник постійно стикається [5]. Отже, членство у гуртку мало допомагати робітникові підвищити рівень своєї громадської свідомості та сформувати вміння наукового мислення.

Серед форм роботи Пролеткульту освітнього спрямування були *студії*, які поряд з клубами набули поширення і популярності. Студії відкривалися при клубах. У студіях викладали основи природознавства, методи наукового мислення, основи політичної грамоти, історія матеріального побуту і форм мистецтва. Студійна робота проводилася за чотирма напрямками: театральний, музичний, літературний, образотворчого мистецтва.

Водночас осмислити, перетворити і доповнити наукову спадщину старого світу для поширення її серед широких мас – головне завдання робітничого класу. Досягти цього можна, на переконання теоретиків Пролеткульту, за допомогою своєї класової науково-пропагандистської

організації – Робітничого університету, який покликаний апробувати нові форми навчання з метою формування робітничої інтелігенції [1, с. 220].

Під час Першої Всеросійської конференції культурно-просвітницьких організацій перед пролетаріатом було поставлено завдання “соціалізації науки”, тобто перероблення тогочасної науки за формою та змістом з колективно-трудового погляду і передачі її у такому вигляді робітникам. Основними організаційними засобами реалізації цієї мети були:

1) створення робітничого університету – цілісної системи культурно-просвітницьких установ, яка послідовно сприяє оволодінню пролетаріату науковими методами і вищими досягненнями науки;

2) на основі діяльності робітничого університету створити Робітничу Енциклопедію, в якій чітко, доступно і зрозуміло викласти методи і досягнення науки з пролетарського погляду [2]. На переконання пролеткультівців, така робота сприятиме поширенню знань і наукової діяльності: “Вона (Робітнича енциклопедія – *О.К.*) об’єднає в найбільш досконалій формі і в найменш можливому обсязі основну суму всенаукових знань, необхідних робітникові, щоб ясно розуміти своє місце і роль у природі і суспільстві, щоб свідомо і витримано йти своїм класовим шляхом” [1, с. 221]. Така енциклопедія повинна була слугувати для робітників важливим засобом ідейної самоорганізації, важливою зброєю боротьби і зброєю будівництва у виконанні світового завдання – у виробленні соціалістичного ідеалу.

До вступу в університет передували випробування на визначення, щоб загальна освіта не була нижчою за вище початкове училище. Винятки з цієї вимоги допускалися в разі, якщо вступник виявляв широкі знання з соціальних і природничих наук. До того ж обов’язковою вимогою була яскраво виражена громадянська активність. Доказом цього могла бути громадська посада чи рекомендація політичних, економічних, культурних організацій. До університету зараховувалися особи, що мали не менше 18 років.

Загальний програмний план університету передбачав три цикли: а) підготовчий – повинен оформити і систематизувати ті знання, які мають слухачі, а також доповнити їх усіма знаннями, необхідними для засвоєння основного циклу; б) основний – має широко і міцно закласти основи соціалістичного світорозуміння, перетворюючи слухача в освіченого соціаліста, що володіє основними методами різних галузей науки; в) спеціалізований – ділиться відповідно до суспільного процесу на факультети: технічний, економічний і культурний. На кожному з них спеціально, поглиблено на науковій основі вивчається відповідна група предметів у тісному взаємозв’язку з політичною економією [2].

Кожний цикл також розподілявся на блоки. Так підготовчий складався з трьох блоків: засвоєння практичних методів оволодіння наукою в індивідуальній і колективній формі; математичні і природничі науки. Математика передбачала вивчення її основ, а зміст природничо-наукового комплексу ґрунтувався на лекціях з фізики, хімії, геології, фізіології, психофізіології, що входили в навчальні дисципліни; суспільствознавчі науки. Третій блок підготовчого рівня – соціальні дисципліни (політекономія, основи наукового соціалізму, основи держави і права, історія робочого руху). Додатково слухачі могли вивчати іноземні мови – німецьку, англійську, французьку.

Після успішного навчання на підготовчому рівні освіту можна було продовжити. Програма основного курсу розпадалася на дві групи предметів – натуралістичну (в тому числі математика) і соціальну, причому пріоритетного значення надавали останній.

Натуралістична складова передбачала вивчення: методології природничих наук; основи еволюційних теорій; основних загальних і абстрактних теорій; основних методів і висновків біологічного вчення про робочу силу.

Соціальна складова була представлена у програмі таким чином: історія соціальної техніки; історичний курс політичної економії; історія суспільних світоглядів; історія права і держави; історичний матеріалізм та загальна система наукового світогляду.

Третій, спеціалізований цикл охоплював три факультети: технічний, економічний, культурний. Типова програма для технічного факультету для вивчення пропонувала слухачам: історію техніки і технічних наук, енциклопедія математики, енциклопедію природничих наук, енциклопедію технологій, політекономію, загальну організаційну науку.

Третім курсом завершувалося навчання в університеті. Той, хто навчався далі, вступав у сферу науково-академічної роботи, яка також мала організовуватися колективно.

Крім зазначених дисциплін, що становили програму університету, передбачалося створення при ньому мережі додаткових курсів: – з професійного руху, кооперації, партійно-агітаційного, інструкторського, завданням яких було розширити і посилити зв'язок університету з провінцією.

Водночас у виконанні навчального плану ліміт аудиторного часу був жорстким, з огляду на те, що слухачі були задіяні на виробництві і не мали багато вільного часу. До того ж це було пов'язано із нестачею науково-педагогічних кадрів, що позначалося на послідовності і повноті реалізації навчального плану та на методах викладання. Тому акцент робився на тому, що дорослі люди, збагаченні трудовим і життєвим досвідом, мають сильну

мотивацію, зможуть засвоїти цю програму, завдяки активним методам навчання і доступному викладанню.

Загалом створення Пролетарських університетів як самодіяльних пролетарських центрів із вироблення наукової думки було одним із перших організаційних етапів “пролетаризації науки”, яке трактувалося як нова систематизація усього пізнавального досвіду минулого, вироблення нових методів праці і методи пізнання в їх взаємозв'язку і в їх гармонійному поєднанні в одну чітку систему.

Отже, наукова складова діяльності Пролеткульту була спрямована не лише на демократизацію знань, але і на подолання недоліків існуючої спеціалізації науки, на пошук шляхів об'єднання науки і практики, на вироблення універсальної методології пізнання і систематизації досвіду минулого, на формування раціонального і комплексного підходу до вирішення політичних і економічних проблем. У цього проекту було і соціально-педагогічне завдання: закріпити почуття людської гідності і віру людей у власні можливості і відкрити для них переваги системного мислення.

1. *Богданов А.* Наука и рабочий класс / А. Богданов // Богданов А. О пролетарской культуре (1904–1924). – Ленинград : Книга, 1924. – С. 200–221.
2. *Богданов А.* Пролетарский университет / А. Богданов // Богданов А. О пролетарской культуре (1904–1924). – Ленинград: Издательское товарищество “Книга”, 1924. – С. 238–262.
3. Енциклопедія освіти / АПН України ; [голов. ред. В. Г. Кремінь]. – Київ : Хрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Известия ВЦИК. – 19 января 1919 р.
5. Общественно-научный кружок // Рабочий клуб. – 1924. – № 1. – С. 5–6.
6. Примерный устав клуба Пролеткульту // Организация пролеткультов. – II издание. – Ростов н/Д. : Отд. Гос. Изд. Тип. Походная Госиздата, 1920. – С. 17–21.
7. Протоколы Первой всероссийской конференции пролетарских культурно-просветительских организаций, 15–20 сентября 1918 г. / под. ред. П. И. Лебедева-Полянского. – Москва : [Б. и.], 1918. – 129 с.
8. Рост Пролеткульту // Пролетарская культура. – 1919. – № 9–10. – С. 30.
9. *Сухомлинська О. В.* Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції / Сухомлинська О. В. // Історико-педагогічний альманах. – 2014. – № 1. – С. 4–24.

Стаття: надійшла до редколегії 25.11.2016

доопрацьована 15.03.2017

прийнята до друку 11.04.2017

**SCIENTIFIC ACTIVITY OF THE PROLETKULT INSTITUTIONS (CIRCLE,
STUDIO, WORK CLUB, PROLETARIAN UNIVERSITY)****Oksana Kravchenko***Pavlo Tychyna State Pedagogical University of Uman,
Sadova Str., Uman, Cherkasy Region, Ukraine, UA – 20300*

The article deals with scientifically aimed educational and cultural activities made by Proletkult institutions as a prerequisite and basis for the creation of a new ideological paradigm of a separate class – the proletariat. The methodological basis for the construction of new proletarian culture was science and the Proletkult theorists grounded it. Workers' clubs played an important role in the network of educational establishments. The main aim of any workers' club was defined as a harmonious all-round development of its members in the process of proletariat creation and it determined such tasks as political education and propaganda work, formation of collectivism and new forms of proletarian citizenship, elements of new everyday life, development of workers' creative self-activities.

Studios were among Proletkult main forms of educational work and like clubs they were widely spread and popular. The principles of science, methods of scientific thinking, the basics of political theory, history of material life and forms of art were studied there. The studio work included four directions: theatrical, musical, literary, and fine arts. The strategic goal of Proletkult scientific work was to found a proletarian University and to create Proletarian Encyclopedia that should clearly explain the methods and achievements of science from the proletariat point of view. In general, the formation of Proletariat Universities as amateur proletarian centres of scientific thought was one of the first organizational stages in "making proletarian science" and it was seen as a new systematization of the entire educational experience of the past, creation of new labour methods and methods of knowledge in their interconnection and harmonious combination into one system.

Key words: education, culture, Proletkult, club, studio, Proletarian University.